

УДК 378.046-022.332

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-6\(219\)-68-71](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-6(219)-68-71)

ВОДОЛАЗЬКА ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА,

кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри освітньої політики,

Полтавська академія неперервної освіти

ім. М. В. Остроградського, м. Полтава, Україна

Tetiana Vodolazska,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Educational Policy,

M. V. Ostrohradskyi Poltava Academy of Continuous Education,

Poltava, Ukraine

E-mail: tvodolazskaia@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0192-5465>

СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНЕ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

А Представлено сутність поняття «соціально-емоційне навчання»; розкрито роль і місце соціально-емоційного навчання в системі неперервної освіти; розглянуто ключові аспекти інтеграції соціально-емоційного навчання в систему неперервної освіти та значення такого навчання в роботі педагогів (емоційне благополуччя, розвиток емоційної саморегуляції, покращення комунікацій, створення безпечного середовища, розвиток співпереживання, зміцнення лідерських якостей, мотивація до професійного зростання); описані ефективні форми реалізації соціально-емоційного навчання в системі неперервної освіти (створення курсів СЕН, інтерактивні заняття, спільнота СЕН «Утілене розуміння», розроблення освітніх програм професійного розвитку педагогів, супервізія тощо).

Ключові слова: соціально-емоційне навчання; соціально-емоційні навички; система неперервної освіти; принципи СЕН (самоусвідомлення, саморегуляція, соціальна обізнаність, навички взаємодії, відповідальне прийняття рішень); освітні програми; глобальна освіта

SOCIAL AND EMOTIONAL LEARNING IN THE SYSTEM OF CONTINUING EDUCATION

С The essence of the concept of "social-emotional learning" is presented; the role and place of social-emotional education in the system of continuing education are revealed; the key aspects of the integration of social-emotional learning into the continuing education system and the importance of such learning in the work of teachers are considered (emotional well-being, development of emotional self-regulation, improvement of communication, creation of a safe environment, development of empathy, strengthening of leadership qualities, and motivation for professional growth); effective forms of implementing social-emotional learning in the continuing education system are described (creation of SEL courses, interactive classes, SEL community "Embodied Understanding", development of educational programs for the professional development of teachers, supervision, etc.).

Keywords: social-emotional learning; social-emotional skills; continuing education system; principles of SEL (self-awareness, self-regulation, social awareness, interaction skills, responsible decision-making); educational programs; global education

Постановка проблеми, її актуальність, зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Соціально-емоційне навчання (СЕН) є важливою частиною глобальної освіти, спрямованої на підготовку людини до життя у взаємозалежному, багатокультурному світі. Його основна мета – розвиток навичок, що допомагають людині ефективно справлятися з емоціями, будувати здорові відносини та приймати відповідальні рішення. СЕН у системі неперервної освіти допомагає педагогам триматися в «зоні стійкості», розвивати навички роботи з емоціями, формувати здорові соціальні зв'язки. Таке навчання дозволяє педагогам не лише збагачувати власну емоційну культуру, а й ефективно передавати ці навички учням, розвиваючи їхню емоційну грамотність та соціальні компетенції, допомагає створювати підтримувальне середовище, де й учитель, й учні почуваються безпечно та вмотивовані до навчання.

Українські педагоги, які працюють в умовах війни, потребують комплексних навичок, що допомагають ефективно підтримувати учнів, зберігати власну стійкість і забезпечувати якісне навчання. У цих складних умовах учителям необхідно розвивати емоційну стійкість і

саморегуляцію, щоб бути спроможними контролювати власні емоції, підтримувати спокій і рівновагу, навички саморегуляції, що дають можливість справлятися з тривогою, стресом, втомою і вигоранням.

Крім того, педагогам треба вміти розуміти емоційний стан учнів, які переживають стрес, страх або втрату. Учителям необхідні навички активного слухання, емпатії та готовність надавати емоційну підтримку, щоб учні відчували себе у безпеці і знали, що їхні переживання мають значення. Знання основ психологічної підтримки дозволяє вчасно розпізнати ознаки стресу чи травми у дітей, надати першу психологічну допомогу або вчасно перенаправити учня до спеціаліста.

Військові дії часто вимагають швидкої зміни планів. Педагоги мають бути здатним швидко приймати рішення в кризових ситуаціях, як-от: повітряна тривога, необхідність евакуації або перебування з дітьми в укритті. Важливим є й уміння зберігати спокій, що допомагає дітям відчувати себе в безпеці.

Педагогам треба бути готовими допомагати дітям розвивати самосвідомість, саморегуляцію, соціальну обізнаність і навички взаємодії. Педагог, який може навчити дітей

справлятися з емоціями та будувати здорові відносини, підтримує їхню психологічну стійкість.

Ситуація в країні вимагає від педагогів постійного вдосконалення та навчання. Здатність до саморозвитку дозволяє освоювати нові підходи до роботи з дітьми, зокрема в умовах стресу чи обмежених ресурсів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій засвідчує, що соціально-емоційне навчання є міждисциплінарною сферою, в якій працюють психологи, педагоги, нейронауковці, соціологи та інші дослідники; воно є невід'ємною частиною глобальної освіти, що допомагає здобувачам досягти успіху в академічній сфері, кар'єрі та житті.

СЕН привертає увагу вітчизняних дослідників і науковців за кордоном. Перспективи та можливості реалізації соціально-емоційного навчання в НУШ у своїх працях розглядали Л. Гриневиц, О. Глоба, Т. Дрожжина [1]. О. Елькін обґрунтовує необхідність і доречність упровадження в систему української освіти соціально-емоційного навчання (СЕН) та його переосмисленої і розширеної версії – соціально-емоційного та етичного навчання (СЕЕН) – як дієвих практик розвитку м'яких (соціально-емоційних) навичок учнівства в умовах нових викликів і реалізації компетентнісного підходу в освіті [3]. Значущість і вплив соціально-емоційного навчання на сучасний освітній процес у закладах вищої освіти України досліджує В. Панченко [4]. Н. Дужик вивчає основні поняття соціально-емоційного навчання, його завдання та вплив на систему сучасних педагогічних знань [2]. Серед іноземних науковців, які зробили вагомий внесок у розвиток цієї сфери, можна виділити таких дослідників: Деніел Гоулман (Daniel Goleman) – автор книги «Емоційний інтелект» та один із провідних популяризаторів поняття емоційного інтелекту. Гоулман досліджував, як емоційна грамотність впливає на успішність і взаємовідносини, та наголошував на важливості розвитку емоційних навичок в освітніх установах; Керін Касел (Karen Casel) – виконавча директорка CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning), організації, що займається дослідженням і впровадженням соціально-емоційного навчання в школах. К. Casel активно популяризує СЕН, створює стандарти й надає практичні ресурси для вчителів і адміністраторів; Річард Девідсон (Richard Davidson) – нейронауковець, який вивчає взаємозв'язок між емоціями, мозком і навчанням. Девідсон досліджує, як емоційне середовище впливає на розвиток мозку у дітей і дорослих. Його роботи вказують, що практики усвідомленості та емпатії можуть позитивно впливати на емоційну стійкість і соціальні навички учнів; Лінда Дарлінг-Гаммонд (Linda Darling-Hammond) – дослідниця в галузі освіти, яка займається інтеграцією соціально-емоційних практик в освітній процес. Вона вивчає, як підготовка вчителів у сфері СЕН сприяє створенню підтримувального середовища в школах. Наукові досягнення цих дослідників заклали основу для впровадження СЕН в освіті, розкрили його роль і місце в освітніх установах, допомагають закладам освіти створювати сприятливе емоційне середовище, забезпечувати всебічний розвиток учнів.

Зважаючи на зростаючу популярність соціально-емоційного навчання, недослідженим залишається питання ролі й місця соціально-емоційного навчання в системі

неперервної освіти, вивчення ефективних форм його реалізації у сучасних умовах.

Мета статті: проаналізувати роль і місце соціально-емоційного навчання в системі неперервної освіти; розглянути форми реалізації СЕН у сучасних умовах. **Завдання роботи:** розглянути ключові аспекти інтеграції соціально-емоційного навчання в систему неперервної освіти; розкрити значення такого навчання в роботі педагогів; описати ефективні форми реалізації СЕН у системі неперервної освіти.

Викладення основного матеріалу дослідження. У глобальному контексті соціально-емоційне навчання розглядається як засіб для досягнення гармонійного суспільства. Міжнародні організації, такі як ЮНЕСКО та UNICEF, активно впроваджують програми, спрямовані на розвиток СЕН, розглядаючи його як базову компетенцію для сучасного світу. Соціально-емоційне навчання також вважається способом сприяти соціальній справедливості, зменшуючи рівень агресії та покращуючи розуміння культурного різноманіття.

Під соціально-емоційним навчанням розуміємо підхід до навчання, який зосереджується на розвитку навичок учнів, що впливають на самосвідомість, уміння комунікувати, управляти емоціями, співпереживати собі й іншим та приймати зважені рішення [2].

Основні компетентності, які формує соціально-емоційне навчання [6]:

- *самоусвідомлення* – вміння розуміти та розпізнавати свої емоції, сильні та слабкі сторони, цінності та особисті якості, що важливо для формування позитивної самооцінки і здорової самоповаги особистості;

- *саморегуляція* – ця компетентність охоплює вміння керувати своїми емоціями та імпульсами, а також адаптуватися до змін, використовувати стратегії контролю стресу та прийомів управління емоціями, які допомагають людині залишатися врівноваженою;

- *соціальна обізнаність* – вміння розуміти почуття інших, проявляти емпатію та повагу до різноманітності. Це включає культурне розуміння та повагу до інших поглядів і звичок, що є важливим для соціально стабільного суспільства;

- *навички побудови відносин* навчають ефективно спілкуватися, співпрацювати в команді та розв'язувати конфлікти. Ця навичка важлива для навчання і роботи в групах, соціалізації особистості;

- *відповідальне прийняття рішень*: вибір того, як діяти чи реагувати на ситуацію відповідно до певних правил поведінки, як-от: етика, безпека, зважування наслідків і благополуччя інших, а також самого себе.

Реалізація СЕН у системі неперервної освіти є важливим кроком для підтримки педагогів, розвитку навичок стійкості. Це навчання сприяє професійному зростанню та уникненню професійного вигорання, зниженню рівня стресу та покращенню взаємодії з учнями та колегами.

Виділимо кілька аспектів, як саме СЕН впливає на роботу педагога.

1. Покращення емоційного благополуччя. Володіння навичками СЕН допомагає педагогам краще розпізнавати й управляти своїми емоціями. Це знижує ризик професійного вигорання та дозволяє педагогу зберігати стійкість у стресових ситуаціях, які часто виникають в освітньому процесі.

2. Розвиток саморегуляції. СЕН дає педагогам інструменти для управління стресом, збереження рівноваги під час конфліктів або в умовах кризових ситуацій. Це дозволяє вчителю діяти розважливо, без зайвих емоцій, що підвищує його авторитет і позитивно впливає на атмосферу в закладі освіти.

3. Забезпечення ефективності комунікації. Педагоги, які застосовують принципи СЕН (самоусвідомлення, саморегуляція, соціальна обізнаність, навички взаємодії, відповідальне прийняття рішень), краще розуміють своїх учнів, їхні емоційні потреби та особливості. Це дозволяє створити відкритий канал комунікації, який допомагає налагодити ефективний зворотний зв'язок з учнями, їхніми батьками, колегами.

4. Створення підтримувального освітнього середовища. Вчителі, які розуміють соціально-емоційні потреби своїх учнів, створюють середовище, де учні почувуються безпечно і впевнено. Таке середовище сприяє формуванню позитивної культури в класі, що мотивує учнів до активного включення в освітній процес і поліпшення академічних результатів.

5. Розвиток навичок співпраці та емпатії. СЕН допомагає педагогам розвивати емпатію, тобто здатність розуміти і враховувати почуття інших людей. Це сприяє поліпшенню стосунків із колегами, учнями та батьками, а також формуванню атмосфери взаємоповаги і співпраці в школі.

6. Зміцнення лідерських якостей. Педагоги, які інтегрують СЕН, стають кращими лідерами. Вони можуть не тільки передавати знання, але й мотивувати учнів, підтримувати їх в емоційних труднощах і створювати командний дух у класі.

7. Підвищення особистої мотивації. Застосування принципів СЕН може підвищити задоволеність педагогів своєю роботою, адже вони бачать, як покращуються результати учнів, їхня поведінка та загальна атмосфера в класі. Це, у свою чергу, надихає їх на подальший професійний розвиток.

Отже, інтеграція СЕН у роботу педагога сприяє створенню гармонізації освітнього процесу, підтримує педагогів у їхньому особистісному і професійному зростанні, робить освітнє середовище підтримуючим і відкритим до розвитку.

Для того, щоб українські педагоги могли ефективно впроваджувати СЕН у класах, вони самі повинні володіти соціально-емоційними навичками. Курси підвищення кваліфікації з акцентом на емоційний інтелект, управління стресом і розвиток емпатії допоможуть педагогам набувати відповідного рівня компетентності, використовувати набуті вміння у професійній діяльності.

Із поширенням онлайн-освіти і цифрових платформ можливості СЕН значно розширюються. Зокрема, освітні платформи EdWay, Prometheus, Coursera пропонують курси, які мають на меті сформувати у слухачів уявлення про СЕН, створити умови для набуття соціально-емоційними навичками. Мобільні додатки, платформи для саморефлексії та емоційної грамотності, інтерактивні онлайн-курси із СЕН можуть стати частиною програм неперервного навчання, доступних широкому колу педагогів.

Соціально-емоційні навички стають усе затребуванішими на ринку праці. Програми СЕН у коледжах, технікумах, університетах, інститутах післядипломної освіти допоможуть

студентам і педагогам розвивати навички співпраці, емоційної регуляції та управління стресом, що підвищує їхню конкурентоспроможність. Навички СЕН мають розвиватися на всіх етапах розвитку людини, починаючи з дошкільної освіти.

Соціально-емоційні навички важливі не лише для педагогів, а й для лідерів і керівників освітніх установ. Курси СЕН для керівників (директорів закладів загальної середньої освіти, дошкільної освіти, позашкільної освіти) можуть сприяти формуванню корпоративної культури, де працівники почувуються цінними, відчувають підтримку з боку адміністрації закладу.

Державна підтримка розвитку СЕН у школах дозволяє зробити такі програми доступними для ширшої аудиторії. Упровадження стандартів СЕН у державні освітні програми та професійні курси значно прискорить його інтеграцію в систему неперервного навчання.

У сучасному суспільстві зростає потреба у підтримці психічного здоров'я та стійкості до стресу. СЕН сприяє створенню культури, де емоційне благополуччя вважається важливим. Це дозволить знизити рівень стресу і професійного вигорання серед педагогів та учнів, що особливо актуально у сфері неперервного навчання.

Розвиток СЕН залежить від наукових досліджень, які підтверджують його ефективність. Проведене в Україні дослідження соціально-емоційних навичок (ДоСен) [5], сприятиме вдосконаленню програм і методик СЕН, а обмін досвідом між країнами дозволить упроваджувати найкращі практики, сприятиме розвитку стандартизованих програм, які будуть адаптовані до національних особливостей, але водночас відповідатимуть міжнародним тенденціям.

Розглянемо шляхи імплементації СЕН у системі неперервної освіти. Ось кілька підходів, які зарекомендували себе як ефективні:

1. Створення курсів за програмою СЕН. Це можуть бути окремі курси за вибором з емоційного інтелекту, управління стресом, конфліктології, емпатії та комунікативних навичок або комплексні освітні програми із СЕН. Запровадження таких курсів допоможе педагогам у системі вивчити проблему, набути необхідних знань і навичок, познайомитися з нормативними документами, програмами СЕН, що вже реалізуються в Україні, відвідати заняття в школах, де реалізуються програми.

2. Інтерактивні тренінги та майстер-класи. Для закріплення навичок важливо включати інтерактивні заняття в освітній процес, щоб учасники могли обговорювати конкретні ситуації, розігрувати рольові ігри, моделювати конфліктні випадки та знаходити способи їхнього розв'язання. Наприклад, рольові ігри дозволять педагогу навчитися екологічно реагувати на складні ситуації та розвивати співчуття. Інтерактивні заняття можна проводити на робочому місці педагогів із залученням тренерів СЕН.

3. Практики усвідомленості та саморефлексії. В освітніх програмах доцільно використовувати дихальні техніки, тілесні, письмові практики, техніки саморефлексії. Це можуть бути як окремі заняття, так і короткі вправи на початку або в кінці тренінгів, що допоможуть учасникам налаштуватися на навчання, знизувати рівень стресу та усвідомлювати власні емоції.

4. Супервізія та наставництво. Залучення досвідчених менторів або супервізорів може значно допомогти в реалізації СЕН. Педагоги, які проходять навчання, можуть обговорювати свої переживання, отримувати зворотний зв'язок і рекомендації щодо роботи з емоціями та соціальними навичками.

5. Включення СЕН в окремі навчальні дисципліни. Викладачі та тренери можуть інтегрувати елементи СЕН в інші дисципліни. Наприклад, питання емоційної підтримки учнів, аспекти емоційної грамотності, робота в команді можуть бути наскрізними при вивченні основ управління, психології та педагогіки.

6. Оцінювання та саморефлексія як частина освітнього процесу. Важливо включати регулярне оцінювання соціально-емоційних навичок і самоаналіз для розвитку самосвідомості. Слухачам можна запропонувати під час курсів вести емоційні щоденники, заповнювати опитувальники про власні емоції та відзначати свої успіхи у розвитку СЕН.

7. Інтеграція методів емоційної підтримки у викладання. Викладачі післядипломної освіти можуть надавати учасникам приклади конструктивної комунікації та емоційної підтримки. Це дає змогу педагогам моделювати необхідні навички на практиці, а також отримувати зворотний зв'язок від своїх учнів.

8. Цифрові ресурси та онлайн-платформи. В умовах сучасної освіти важливо надавати доступ до цифрових інструментів і платформ, які можуть доповнити процес навчання СЕН. Це можуть бути відеолекції, інтерактивні курси, мобільні додатки для саморозвитку (наприклад, для роботи з емоціями), форуми для обміну досвідом.

9. Інституційна підтримка і політика. Для успішного впровадження СЕН важливо, щоб на рівні освітніх установ існувала підтримка програм розвитку емоційних і соціальних навичок. Це може включати рекомендації, програми мотивації, заохочення до підвищення кваліфікації саме в

цьому напрямі. Зокрема, у січні 2023 року на базі Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського була створена спільнота СЕЕН (соціально-емоційне та етичне навчання) «Утілене розуміння», що об'єднала на момент відкриття 42 заклади освіти, педагоги з яких пройшли успішне навчання за програмою «Занурення в СЕЕН» та стали впроваджувати соціально-емоційне та етичне навчання у своєму закладі освіти. Спільнота має на меті не тільки об'єднати педагогів, а й надавати закладам освіти науково-методичну допомогу, популяризувати результати наукових досліджень, підтримувати вчителів СЕЕН та їх класи.

Як показала практика, інтеграція СЕН у систему неперервної освіти підвищує компетентність педагогів, сприяє розвитку їхніх соціальних і емоційних навичок і допомагає успішніше реалізовувати свої знання на практиці. Це підвищує загальну якість освіти та сприяє створенню здоровішого і підтримувального освітнього середовища для учнів.

Перспективи розвитку соціально-емоційного навчання у системі неперервного навчання виглядають дуже позитивно, адже сучасна освіта визнає важливість емоційного інтелекту та соціальних навичок як основи для особистісного та професійного успіху. Неперервне навчання – це підхід, який охоплює весь життєвий шлях людини, дозволяючи їй регулярно вдосконалювати свої знання та навички. Інтеграція СЕН у цю систему допоможе забезпечити комплексний розвиток, що включає не лише академічні знання, а й соціально-емоційні компетенції.

Розвиток СЕН у системі неперервного навчання сприятиме формуванню всебічно розвинених особистостей, здатних до ефективного самоконтролю, співпраці та адаптації до викликів. Це є важливим кроком для підготовки людей до успішного життя у сучасному динамічному світі.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямі може стати дослідження впливу соціально-емоційного навчання на траєкторію професійного розвитку педагога.

Список використаних джерел

1. Аналітичний огляд «Можливості для реалізації соціально-емоційного навчання в рамках реформи «Нова українська школа» / за заг. ред.: Л. Гриневич, С. Калашнікової. Київ : Шкільний світ, 2021. 312 с.
2. Дужик Н. Соціально-емоційне навчання в системі сучасних педагогічних знань. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27, т. 2, С. 186–192. URL: http://www.apnh-journal.in.ua/archive/27_2020/part_2/30.pdf
3. Елькін О. Б. Соціально-емоційне навчання як затребувана практика формування м'яких навичок учнівства: сучасні виклики та досвід України. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2023. № 1 (10). С. 42–56. URL: <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/281654>
4. Панченко В. В. Соціально-емоційне навчання як сучасна педагогічна парадигма у вищій освіті. *Теорія і методика професійної освіти*. 2023. Вип. 65, т. 2. С. 91–94. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/65/part_2/19.pdf
5. Українське учнівство має один із найвищих показників стійкості: результати ДоСЕН. URL: <https://sqe.gov.ua/dosen-2023-presentation/>
6. Fundamentals of SEL. CASEL : web-site. URL: <https://casel.org/fundamentals-of-sel/>

References

1. Hrynevych, L., & Kalashnikova, S. (Eds.). (2021). *Analitychnyi ohliad «Mozhlyvosti dlia realizatsii sotsialno-emotsiinoho navchannia v ramkakh reformy «Nova ukrainska shkola»* [Analytical review of «Possibilities for the implementation of socio-emotional education within the framework of the «New Ukrainian School» reform]. Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].
2. Duzhyk, N. (2020). Sotsialno-emotsiine navchannia v systemi suchasnykh pedahohichnykh znan [Social-emotional learning in the system of modern pedagogical knowledge]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* [Current issues of humanitarian sciences], 27, 2, 186-192. Retrieved from http://www.apnh-journal.in.ua/archive/27_2020/part_2/30.pdf [in Ukrainian].
3. Elkin, O. B. (2023). Sotsialno-emotsiine navchannia yak zatrebuvana praktyka formuvannia m'iakykh navychok uchnivstva: suchasni vyklyky ta dosvid Ukrainy [Socio-emotional learning as a popular practice for the formation of soft student skills: modern challenges and experience of Ukraine]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita* [Social work and social education], 1 (10), 42-56. Retrieved from <http://srso.udpu.edu.ua/article/view/281654> [in Ukrainian].
4. Panchenko, V. V. (2023). Sotsialno-emotsiine navchannia yak suchasna pedahohichna paradyhma u vyshchii osviti [Social-emotional learning as a modern pedagogical paradigm in higher education]. *Teoriia i metodyka profesiinoi osvity* [Theory and methodology of professional education], 65, 2, 91-94. Retrieved from http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/65/part_2/19.pdf [in Ukrainian].
5. *Ukrainske uchnivstvo maie odyn iz nayvyshchykh pokaznykiv stiiykosti: rezultaty DoSEN* [Ukrainian apprenticeship has one of the highest sustainability indicators: Dosen results]. Retrieved from <https://sqe.gov.ua/dosen-2023-presentation/> [in Ukrainian].
6. *Fundamentals of SEL*. CASEL: web-site. Retrieved from <https://casel.org/fundamentals-of-sel/>

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 31.10.2024